

Sverige i tiden

Historier om ett levande land

*Lotta Fernstål, Petter Hellström,
Magnus Minnbergh & Fredrik Svanberg (red.)*

Historiska

© författarna och Historiska museet 2015
Tryck: Taberg Media Group
Grafisk form: Sekel Bokförlag
Omslagsfoto: Karin Burénus Ekström
ISBN 978-91-89176-59-1

INNEHÅLL

FÖRORD	7
INLEDNING Om Sverige i tiden	9
<i>Lotta Fernstål, Petter Hellström, Magnus Minnbergh & Fredrik Svanberg</i>	
KARL XII Krigarkungens liv efter döden	17
<i>Petter Hellström</i>	
VIKINGAR Myt och verklighet	33
<i>Fredrik Svanberg</i>	
KULTURARV Världen i Sverige	45
<i>Lotta Fernstål & Fredrik Svanberg</i>	
GULDKUSTEN Slaveriet och det svenska järnet	63
<i>Jonas Monié Nordin</i>	
FIKA Världshistorien och vardagen	73
<i>Annie Mattsson</i>	
KEBABPIZZA Världens svenskaste mat	83
<i>Annikå Windahl Pontén</i>	
EUROVISION Så låter Sverige	89
<i>Stefan Bohman</i>	
UTVANDRARE Hoppet om ett bättre liv	99
<i>Kerstin Thörn</i>	
HEMBYGD Barndomens landskap och framtidens minnen	109
<i>Katherine Hauptman</i>	
NATIONALDAGEN En skapad svensk tradition	119
<i>Maja Hagerman</i>	
FÖR SVERIGE I FRAMTIDEN Morgondagens kulturarv	129
<i>Qaisar Mahmood</i>	

UTVANDRARE

Hoppet om ett bättre liv

Kerstin Thörn

I oktober 2013 färdades en överfylld och knappt sjö-
duglig båt från Nordafrika över Medelhavet. Ombord
fanns människor på väg mot Europa och ett hägrande
nytt liv bortom krig och umbäranden. Inom synhåll
från den italienska ön Lampedusa sjönk båten med
sina drygt femhundra passagerare. De flesta av dem
drunknade. Tragedin var som ett eko från en annan
tid, en tid då flyktingbåtarna gick från och inte till
Europa. Då, hundra år innan olyckan utanför Lampe-
dusa, i april 1912, var det nybyggda skeppet Titanic på
väg till Amerika. Bland passagerarna fanns ett hund-
ratal svenskar, de flesta av dem utvandrare som reste i
tredje klass. Det osänkbara skeppet, som fartyget hade
kallats, kolliderade med ett isberg och sjönk. Det fanns
inte livbåtar till alla och de flesta av passagerarna, om-
kring 1 500 människor, drunknade i det kalla vattnet.

Att vara på flykt undan våld och fattigdom är inte
att vara på utflykt, det är en resa på liv och död. Den
dryga miljon svenskar som utvandrade till Amerika
för drygt ett sekel sedan, liksom de utvandrare från
andra länder som blir invandrare i Sverige idag, har
gjort erfarenheter som är obekanta för de flesta. Men
hoppet om ett bättre liv delar vi alla.

I en värld där människor kämpar för sin frihet och sitt dagliga bröd kan Sverige te sig som en stilla oas, som om frihet och välstånd sedan urminnes tider varit den grund på vilken landet Sverige har byggts. Så är det förstås inte. Friheten och välståndet hör det senaste århundradet till. Men kan det vara minneslösheten om detta som orsakar upprörda och orediga debatter kring tiggande människor och flyktingar – människor som saknat bröd och frihet och som hoppats hitta det här, i Sverige?

För dryga hundra år sedan oroades statsmakten istället av den stora utvandringen. En emigrationsutredning tillsattes som under sju år, 1907–1914, utredde varför mer än en miljon av Sveriges dåvarande fem miljoner invånare hade valt att lämna landet. Förklaringen som utredarna hittade var hoppet om ett bättre liv. De svenska utvandrarerna hade hört talas om landet i väster som hade plats åt alla, oändliga vidder med mark att bruka och oändliga möjligheter till mat och frihet. Hemma i Sverige fanns då varken det ena eller det andra. Den politiska situationen var orolig, fattigdomen var stor och orättvisan fullständig. Kungen delade den politiska makten med en riksdag, men rösträtten dit var med ytterst få undantag förbehållen landets rikaste män. Författaren Verner von Heidenstam sammanfattade orättvisan i dikten *Medborgarsång* från år 1899: »Det är skam, det är fläck på Sveriges banér, att medborgarrätt heter pengar.«

Sverige var inte då, kring år 1900, det enda landet i Europa med fattigdom och nöd, även om de svenska förhållandena var bland de värsta, inte minst vad gällde tillgången till bostäder. När nöden stod för dörren

Gränsen mellan den lilla spanska exklaven Melilla på nordafrikas kust och Marocko – en del av Europeiska unionens yttre gräns. Stängslet är sex meter högt för att hindra migranter från Afrika från att ta sig in i Europa. Foto av användaren Ongayo, Wikimedia commons, licensierad CC BY-SA 3.0.

reagerade människor på olika sätt. Många gick under till kropp och själ. Många böjde huvudet och accepterade sitt öde. Andra stod inte ut utan hoppades på ett bättre liv någon annanstans, de gav sig av till det förlovade landet i väster. Åter andra samlade sig till motstånd mot missförhållandena och den svenska arbetarrörelsen såg dagens ljus. Många av de som engagerade sig var inte personligen drabbade, men fann det oacceptabelt att ojämlikheten medförde att medmänniskor svalt och for illa. Med olika medel försökte de förändra både levnadsvillkoren och den politiska situationen.

Författaren Vilhelm Moberg skapade bilden av de svenska utvandrarerna med sina fyra berömda roma-

ner i utvandrarserien, som gavs ut 1949–1959. Seriens huvudpersoner var det strävsamma torparparet Karl-Oskar och Kristina, som hoppades på ett bättre liv för sig själva och sina barn. Men bland dåtidens utvandrare fanns också de som flydde undan religiös intolerans och förföljelse eller som på grund av sin sexualitet tillhörde samhällets utstötta. Många som emigrerade gjorde det eftersom de saknade möjligheter att påverka sin situation. Sverige var ännu inte det demokratiska land det skulle bli.

Om vi frågar oss hur det gick för de verkliga utvandrarna så finner vi, som författaren Ola Larsmo så målande har beskrivit, hur många av dem hamnade i det amerikanska samhällets absoluta bottenkikt. Svenskarna ansågs vara snuskiga, illaluktande och språkligt obegåvade. De ansågs inte heller vara lika vita som de engelskspråkiga amerikanerna – att vara vit innebar nämligen att ha hög status och eftersom svenskarna hade låg status kunde de följaktligen inte vara vita. Hur kunde då de svenska utvandrarna, som hemma vinkats av med sorg och bävan, förvandlas på detta sätt i sitt nya hemland? Svaret är nog enkelt. Det handlade då som nu om hur vi väljer att bemöta våra medmänniskor. Visar vi tillit eller misstänksamhet, inkluderar vi eller exkluderar vi.

ÅR 1932 vann socialdemokraterna regeringsmakten. Den nye statsministern Per Albin Hansson menade att ett gott samhälle utmärktes av jämlikhet och inkludering. Det goda hemmet värnade om alla och det skulle också det goda samhället, folkhemmet, göra. Var det rent av med detta solidariska inkluderingsstänkande till grund som det svenska samhället under några de-

Svenska utvandrare går ombord på ett skepp i Göteborg 1905. Foto: Underwood & Underwood (Library of Congress, public domain).

cennier i mitten av 1900-talet lyfte sig ur fattigdom och misär och blev världens rikaste och mest jämlika land? Säkert är i alla fall att Hanssons tankar fick stort genomslag. Med tre månaders undantag, under sommaren 1936, behöll socialdemokraterna regeringsmakten ända fram till 1976, ibland ensamma, ibland i koalition.

Per Albin Hansson ville utöka den politiska demokratin till att också innefatta ekonomisk och social demokrati. Men den ekonomiska demokratin och kapitalismen ansågs inte förenliga, och snart offrades den förra på kompromissens altare. Istället blev social demokrati det viktigaste politikområdet när välfärds-

staten etablerades. Välfärdens institutioner och bidragssystem möjliggjorde för kvinnor att ta steget ut på arbetsmarknaden, samtidigt som demokratiseringen av den högre utbildningen gjorde det möjligt för arbetarklassen att ta mer kvalificerade jobb, höja sin levnadsstandard och därmed öka sin handlingsfrihet.

När vi talar om vårt stöd för demokratin bör vi vara medvetna om att det inte bara handlar om rösträtt. Demokrati är mycket mer, lika levnadsmöjligheter för alla, yttrandefrihet och respekt för mänskliga rättigheter. De flesta är överens om att demokratin har ett omistligt värde, men demokratin har inte ens funnits i Sverige i hundra år och den är inte för alltid given. När kvinnornas kamp för lika rösträtt slutligen gav resultat år 1921 var många grupper fortfarande undantagna. Män som inte hade gjort värnplikt fick inte rösträtt förrän 1924, personer som var straffade fick inte rösträtt förrän 1937 och personer som erhöll hjälp av fattigvården fick inte rösträtt förrän 1945. Senare forskning har också visat att folkhemmet inte hade plats för alla, till exempel tvångssteriliserades människor vars barn inte var önskvärda i det nya samhället. Demokratin är föränderlig och inte given i sin form.

Under andra halvan av 1900-talet blev Sverige ett invandrarland. Strävan efter ett tryggt, inkluderande och välfungerande samhälle lockade många. Efter andra världskriget kom arbetskraftsinvandringen. Fattiga tyska kvinnor arbetade som hembiträden i svenska familjer, medan sydeuropéer fick jobb i den snabbt expanderande svenska industrin. Med de nya medborgarna förändrades Sverige. Nu blev pasta och pizza, grekisk sallad och kebab svensk husmanskost och

Svensk propaganda mot emigration till Nordamerika. Till vänster syns Per Svenssons dröm om Amerika, till höger hur det verkligen blev. Bild ur tidskriften *Läsning för folket* (1869).

invandrarnas ursprungsländer blev svenskarnas nya semesterparadis, trots att flera av dem var diktaturer.

Under de senare decennierna har nya grupper kommit till Sverige i hopp om ett bättre liv, människor på flykt från krig, politisk förföljelse, fattigdom och diskriminering. De kommer från länder som Syrien och Somalia, Irak och Afghanistan, länder där död, arrestering, tortyr och förstörda hem är vardag. Till dessa länder, där stora delar av vår kultur en gång formades, går inga charterresor.

Idag ser många svenskar det som självklart att fritt kunna röra sig över alla gränser. Samtidigt bygger Europa murar för att stänga ute människor från de delar av världen där krig och fattigdom råder. Sverige är idag ett invandrarland. Den största gruppen i invandningsstatistiken utgörs förvisso av svenska medbor-

gare som återvänder till hemlandet efter kortare eller längre tid utomlands. Men många andra som kommer till Sverige har inget hemland att återvända till. Afghanistan, Irak, Somalia och Syrien har inte på länge fungerat som stater. De flesta av alla de som med livet som insats flyr hit vill troligen inget hellre än att skapa ett tryggt hem här så länge situationen i ursprungslandet är livsfarlig. Säkert längtar de ändå tillbaka, och kanske skulle de liksom Karl-Oskar och Kristina i Mobergs utvandrarserie vilja plantera ett träd i det nya landet till minne av det land de lämnat. För visst vet vi att hoppet om ett bättre liv delas av oss alla?

Kerstin Thörn är forskare vid Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet.

Litteraturtips

Henrik Berggren & Lars Trädgårdh, *Är svensken människa: gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*, Stockholm, 2006. – Om den så kallade svenska modellen och dess rötter som går längre tillbaka i tiden än socialdemokratien.

Gunnar Broberg & Mattias Tydén, *Oönskade i folkhemmet: rashygien och steriliseringar i Sverige*, Stockholm, 2005. – Om den svenska steriliseringspolitiken under 1900-talet och dess bakgrund i rasbiologin.

Fabrizio Gatti, *Bilal: på slavrutten till Europa*, Lund, 2013. – En italiensk journalist reser som flykting från Senegal mot Europa för att sätta sig in i flyktingarnas situation.

Karen V. Hansen, *Encounter on the Great Plains: Scandinavian settlers and the dispossession of Dakota Indians, 1890–1930*, New York 2013. – Skandinaver invandrar till ett Dakota-reservat och tar så småningom över deras land. »We stole the land from the Indians«, enligt norskan Helena Haugen Kantén.

Vilhelm Moberg, *Utvandrarna* (1949), *Invandrarna* (1951), *Nybyggarna* (1956) och *Sista brevet till Sverige* (1959).

Lennart Pehrson, *Den nya världen: utvandringen till Amerika I*, Stockholm 2014. – Första delen i Pehrsons trilogi om den svenska utvandringen till Amerika handlar om svenskars roll i den tidiga kolonisationen och början på massutvandringen.

David Qviström, *Nyttiga människor. En reportagebok om migranter, gränser och människosyn*. Stockholm, 2014.

– Om människor på flykt, flyktmottagande, asylprogram, avsaknad av lagliga vägar in i Europa, Sveriges och EU:s migrationspolitik.

Källor till denna text

Emigrationsutredningen, Stockholm, 1907–1914. – En statlig utredning kring varför så många svenskar valde att lämna Sverige för Amerika.

Ola Larsmo, »Välkommen till Swede Hollow: en svensk slum«, i *Dagens Nyheter*, 15 augusti 2013. – Om en fattig stadsdel i slutet av 1800-talet med många svenska invånare i St Paul, Minnesota.

Verner von Heidenstam, »Medborgarsång«, i *Ett folk*, Stockholm, 1902. – Diktsviten *Ett folk* publicerades först i *Svenska Dagbladet* 1899 men trycktes också i egen rätt 1902.

